

Magdalena Kwiatkowska

Z dziejów biblioteki szkoły pijarskiej w Piotrkowie Trybunalskim 1675-1833 (1864)

Acta Universitatis Lodzensis. Folia Librorum 2, 75-96

1991

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Magdalena Kwiatkowska

Z DZIEJÓW BIBLIOTEKI SZKOŁY PIJARSKIEJ
W PIOTRKOWIE TRYBUNALSKIM 1675-1833 (1864)

Pijarzy osiedlili się w Piotrkowie Trybunalskim w 1674 r. W następnym roku otworzyli pierwszą w mieście sześcioklasową szkołę średnią, która w tym kształcie przetrwała do reform oświatowych Komisji Edukacji Narodowej¹. Dokładne datowanie początków biblioteki pijarskiej utrudnia niezachowanie się archiwum konwiktów piotrkowskiego². Książki były jednak niezbędnym elementem pracy zakonu nauczającego, toteż gromadzone je zapewne od pierwszych lat działalności zgromadzenia w Piotrkowie. Józef Gacki, autor opublikowanej w 1830 r. historii szkół piotrkowskich³, opierając się na dostępnych jeszcze wówczas materiałach archiwalnych twierdził, że pierwotny zasób "obejmował jedynie kilkanaście książek do nabożeństwa i mało więcej do nauki"⁴. Brak odpowiednich funduszy, rozpoczęcie budowy kościoła i klasztoru oraz trudności związane z zatwierdzeniem prawa do prowadzenia szkoły w Piotrkowie, sprawy biblioteczne odsunęły na plan dalszy. Dopiero w 1683 r. na polecenie prowincjała pijarzy wy-

¹ [J. Kański], Szkoły piotrkowskie, Piotrków 1885, s. 143; Z. Bartczak, Z dziejów I Liceum Ogólnokształcącego im. Bolesława Chrobrego w Piotrkowie Trybunalskim, "Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1974, s. 584-585.

² Wśród szczątków dokumentów konwiktów piotrkowskiego przechowywanych w archiwum pijarskim w Krakowie nie zachowały się informacje dotyczące biblioteki. Wiadomość przekazana przez ks. Jana Bubę w liście do autorki z 11 lutego 1982 r.

³ [J. Gacki], Dzieje instytutów edukacyjnych mianowicie pijarskich zakładów w Piotrkowie, [w:] Popis publiczny uczniów szkół wojewódzkiej XX. Pijarów w Piotrkowie ..., Warszawa 1830, s. 1-57.

⁴ Ibidem, s. 26.

odrębnili fundusz na kupno książek. Rocznie odkładano na ten cel 15 zł. Jednocześnie przełożeni konwiktów w czasie sprawowania urzędu, a nawet po przejściu do innych miejscowości, kilkakrotnie wzbogacali bibliotekę darami. Najlichniesze pochodziły od ks. Wacława Zawadzkiego (1698-1700) - 50 książek, od ks. Paulina (1718-1720) - 90 książek i od ks. Damiana (1721-1726) - 217 książek. Znaczące dary przysporzyła bibliotece rosnąca wśród mieszczan i szlachty popularność szkoły pijarskiej. Pierwszy, odnotowany w 1700 r., pochodził od członkini patrycjuszowskiej rodziny piotrkowskiej Peycerów (Payerów), która z Torunia przysłała 80 książek⁵.

Dalszy rozwój szkoły i biblioteki zakonnej zapoczątkowany został w latach 1738-1741, za rektoratu Cypriana Małachowskiego⁶. Kolegium piotrkowskie, jako jedno z pierwszych, dostosowało wówczas program nauczania do reform Stanisława Konarskiego. Ożywienie umysłowe tej epoki, wzrastająca rola książki w nauczaniu, a także stabilizacja materialna konwiktów sprawiły, że rektor Małachowski asygnował na bibliotekę 200 zł rocznie. W połowie XVIII w. jej zbiory liczyły ponad 1800 tomów, w 1770 r. - 2257 woluminów⁷. Na szybki wzrost zasobu bibliotecznego duży wpływ miały liczne wówczas dary. Najcenniejszy, zbiór podstolego koronnego Józefa Szaniawskiego, przekazała w 1761 r. wdowa po nim, Anna z Ossolińskich. Zespół obejmował 455 tomów dzieł historycznych, prawnych i politycznych w kosztownych oprawkach⁸.

Do czasu reform KEN, w myśl zarządzeń prowincjała i papieża, kilkakrotnie opracowywano księgozbiór. J. Gacki cytuje słowa prowincjała z 1718 r.: "Gdy książki są skarbem ubóstwa naszego, przetoż abyśmy za złe jego zachowanie winnymi nie byli przed Bogiem i ludźmi, wymagamy, aby najstaranniej przybyłe i przybyć mogące, Bibliotekarz podpisawszy, do katalogu wciągnął"⁹. Pijarzy zobowiązani byli do sporządzenia dwóch egzemplarzy inwentarza (katalogu) bi-

⁵ Ibidem, s. 27.

⁶ Cyprian Małachowski był bratem Jana Małachowskiego, kanclerza koronnego; por. Wielka encyklopedia powszechna, t. 6, Warszawa 1965, s. 829.

⁷ G a c k i, op. cit., s. 28.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem, s. 29.

bliotecznego. Pierwszy miał być złożony w archiwum konwiktu, a drugi oddano do użytku czytelnikom.

Najstarszy katalog zachowany do czasów Gackiego pochodził z 1756 r. Sporządził go rektor Józef Dobrodziejski (imię zakonne Fulgenty). Dokument nosił tytuł "Inventarium Bibliothecae resignationem R. P. Fulgenti Gutteter Dobrodziejski innovatum". Był to spis w układzie osiemnastu działów. Ubogie i niefachowe opisy zawierały tytuł i format książki, rzadko wymieniano autorów. Kolejny katalog, wykonany w 1770 r. przez ks. Ambrożego Kraśnickiego, zachował działy główne poprzedniego. Wewnątrz nich opisy uszeregowano według formatu książek¹⁰.

J. Gacki podał nazwy działów katalogu z 1756 r. i zaopatrzył je w liczbę tomów opisanych w każdym z nich. Daje to możliwość porównawczego wglądu w strukturę zbiorów pijarskich w połowie XVIII w. Przedstawiała się ona następująco:

1.	Teksty biblijne	80 t.
2.	" kaznodziejów	203 t.
3.	" teologów	112 t.
4.	" filozofów	130 t.
5.	" ascetów	202 t.
6.	" matematyków	20 t.
7.	" polityków	101 t.
8.	" prawne	43 t.
9.	" kanonistów	32 t.
10.	" oratorów	123 t.
11.	" retorów	90 t.
12.	" poetów	270 t.
13.	" listowne	35 t.
14.	Dzieje kościelne	78 t.
15.	Dzieje świeckie	165 t.
16.	Teksty lekarskie	39 t.
17.	" gramatyków	52 t.
18.	" leksikonów	110 t.

R a z e m 1 885 t.¹¹

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem, s. 27.

Książki religijne, teologiczne, dotyczące dziejów Kościoła i prawa kanonicznego stanowiły 37,5%, a literatura świecka - 62,6% zasobu. Brak katalogu uniemożliwia stwierdzenie, jaką część obu grup wykorzystywano do zajęć szkolnych. Wobec faktu, iż w znacznej mierze księgozbiór ukształtowały dary, można przypuszczać, że podręczniki i dzieła czytane na lekcjach stanowiły mały fragment księgozbioru.

J. Gacki przytoczył lektury obowiązujące na lekcjach retoryki i poezji w latach 1738-1741. Były to m. in.: listy Cycerona, poematy Klaudiana i Lukana, ody Horacego, panegiryki Pliniusza Młodszego, traktaty filozoficzne Seneki, przysłowia Owidiusza, "O znakomitych mężach" Swetoniusza oraz poematy Emanuela Thesaurusa, panegiryki i poezje pisarzy pijarskich Łukasza Rosołeckiego i Benedykta Zawadzkiego (rektora piotrkowskiego w latach 1687-1690), trzecia część "Historii kalwińskiej" Jana Poszakowskiego, poematy Antoniego Ponińskiego, dzieła historyczne Wincentego Kadłubka, Jana Długosza, Marcina Kromera i Joachima Pastoriusa¹². Książki te, obok wielu innych wykorzystywanych w szkole, były zapewne wówczas w zbiorach kolegium piotrkowskiego.

Biblioteka pijarska służyła zakonnikom nie tylko do celów dydaktycznych. Podobnie jak w innych zgromadzeniach księgozbiór był podstawą czynności religijnych, prac literackich, naukowych i translatorskich. Swoje prace wydało drukiem wielu spośród rektorów i nauczycieli piotrkowskich. W większości były to panegiryki i kazania, ale też poezje, podręczniki i rozprawy pedagogiczne¹³. Należy podkreślić, że w szkole piotrkowskiej uczyły osoby zasłużone dla obu osiemnastowiecznych reform oświatowych w Polsce, m. in. Filip Gołański, Onufry Kopczyński, Fulgenty Obermajer, a Stanisław Konarski był jej wychowankiem¹⁴. Ponadto pijarzy brali czynny udział w życiu społecznym miasta, które w latach 1578-1792 było siedzibą Trybunału Koronnego dla Wielkopolski. Na literaturze panegirycznej, której zapewne znaczny zasób posiadała biblioteka, wzorowali liczne przemówienia wygłaszane na powitanie deputowanych sądowych¹⁵.

¹² Ibidem, s. 45-46.

¹³ K a ń s k i, op. cit., s. 86-87.

¹⁴ Ibidem, s. 97-105; Polski słownik biograficzny, t. 13, Wrocław 1967-1968, s. 453-454, 622; ibidem, t. 23, Wrocław 1978, s. 427.

¹⁵ G a c k i, op. cit., s. 44-45.

Liczne w XVIII w. dary wzbogaciły bibliotekę pijarów piotrkowskich o książki, "które - według słów J. Gackiego - ściągają uwagę, czy to pod względem wewnętrznej swojej wartości, czy też osobliwości, za którymi ubiegają się bibliomanowie"¹⁶. Historyk szkół grodu trybunalskiego wymienił kilkadziesiąt pozycji, m. in. Biblię wydaną w Wenecji w 1484 r., wenecką edycję dzieł Wergiliusza z 1484 r., na której "marginiesach są dopiski, ile się zdaże przed 1500 rokiem porobione", pierwsze polskie wydanie Biblii w przekładzie Jana Leopolda (Kraków 1561), "De iure naturae et gentium" nieznanego wydania i "De rebus a Carolo Gustavo Sueciae Rege gestis commentariorum" (Norymberga 1729) Samuela Pufendorfa¹⁷.

W okresie działalności Komisji Edukacji Narodowej szkoła pełniła funkcję głównej uczelni województwa sieradzkiego. W 1774 r. biblioteka pijarów liczyła ponad 2500 tomów¹⁸. Nie jest znana jednak liczba książek, które wpłynęły do niej w ciągu dwudziestoletniej przynależności szkoły do systemu oświatowego KEN.

W 1781 r. Komisja przekazała pijarom księgozbiór po piotrkowskim kolegium jezuitów¹⁹. Początkowo pijarzy nie wykazali zainteresowania tym zbiorem. Do swojej biblioteki włączyli go dopiero w 1794 r., kiedy objęli kościół pojezuicki²⁰. Wtedy też rektor Prosper Zarębski sporządził katalog, obejmujący oba zasoby zakonne. Nie zachowany "Index Librorum Bibliothecae Petricoviensis Scholarum Piarum conscriptus tempore resignationis R. P. Prosperi Zarębski 1795" w ocenie J. Gackiego był "nie równie już dokładniejszy" od poprzednich katalogów²¹. Nie wiadomo jednak, ile książek opisywał. Księgozbiór pojezuicki, od czasu kasaty zakonu pozostawiony bez opieki, był już zdewastowany²². Według szacunkowych obliczeń opartych na wy-

¹⁶ Ibidem, s. 27.

¹⁷ Ibidem; informacje podane przez J. Gackiego nie zawsze umożliwiają identyfikację dzieła.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Kościół pijarów przejęli wówczas Prusacy na zbór ewangelicko-augsburski; por. K. G ł o w a c k i, Kościół św. Franciszka Ksawerego i kolegium jezuickie w Piotrkowie Trybunalskim, Piotrków 1982, s. 44.

²¹ G a c k i, op. cit., s. 29.

²² Ibidem, s. 28; G ł o w a c k i, op. cit., s. 83-85.

nikach lustracji szkół z 1774 i 1781 r., przeprowadzonych z ramienia KEN, biblioteka liczyła wówczas około 4000 tomów²³.

Niewiele także wiadomo o ówczesnej strukturze zbiorów. J. Gacki podał tylko nazwy siedmiu pierwszych działów katalogu P. Zarębskiego z 1795 r. (1. Rhetores, 2. Oratores, 3. Politici, 4. Historici, 5. Poetae, 6. Librii gallici, 7. Epistolares), opatrując przykład komentarzem wyrażającym dezaprobatę dla "porządku bez uwagi"²⁴. Trudno zatem wykazać, jaką część całego zasobu stanowiły podręczniki używane w kolegium i w jakim stopniu zbiór dydaktyczny nasycony był książkami szkolnymi wydawanymi i zalecanymi przez KEN.

W 1793 r. w następstwie drugiego rozbioru, Piotrków znalazł się w granicach prowincji Prus Południowych. Od tej pory do 1806 r. szkoła pijarów, w randze wydziałowej, podlegała pruskiej administracji oświatowej. Okres ten odbił się na instytucji obniżeniem poziomu naukowego. Biblioteka pozostawała również zaniedbana, a "na końcu [!] katalogu dopisywano dzieła rzadko przybywające"²⁵. Było to kilkadziesiąt książek w języku niemieckim. Brak jednak informacji o ich treści i o ewentualnym wykorzystaniu w pracy dydaktycznej poza tym, że miały być użyte do wprowadzonych w 1798 r. lekcji języka niemieckiego²⁶.

W 1807 r. Izba Edukacyjna zdegradowała kolegium do rangi trzyklasowej szkoły podwydziałowej. Pozostająca na niskim poziomie kadra nauczycielska niewiele też zabiegała o nowe książki. Wacław Aleksander Maciejowski, który był uczniem pijarów w latach 1806-1812 pisał, że "nauczyciele nie znali żadnego postępu w pedagogice"²⁷. Pewne ambicje, wyrażające się w utrzymywaniu klas wyższych z prywatnych funduszy rektora, nie zostały w pełni zrealizowane; poziom nauczania w klasach dodatkowych był niski. Toteż w 1820 r., w wyniku likwidacji szkół podwydziałowych, Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego nadała uczelni tylko stopień czte-

²³ Cyt. za M. Ł o d y ń s k i, *U kolebki polskiej polityki bibliotecznej (1774-1794)*, Warszawa 1935, s. 60 przypis 88.

²⁴ G a c k i, op. cit., s. 29.

²⁵ Ibidem, s. 28.

²⁶ W. B o b k o w s k a, *Pruska polityka szkolna na ziemiach polskich w latach 1793-1806*, Warszawa 1948, s. 78-79.

²⁷ W. A. M a c i e j o w s k i, *Wspomnienia szkolne [...] byłego profesora Uniwersytetu Warszawskiego i byłego wychowawca szkół piotrkowskich, [w:] K a ń s k i, op. cit., s. 170.*

roklasowej szkoły wydziałowej. Dopiero w 1827 r. przywrócono kolegium rangę szkoły wojewódzkiej. W krótkim czasie, do wybuchu powstania listopadowego, odzyskała ona dawny poziom i stała się centrum życia kulturalnego w Piotrkowie. W 1833 r., w wyniku represji popowstaniowych, szkoła pijarska została zamknięta, a na jej miejsce utworzono gimnazjum rządowe.

Rozwój biblioteki zależał od rangi szkoły, a jednocześnie był wyznacznikiem jej poziomu. Toteż mimo wczesnych regulacji prawnych polityki bibliotecznej w szkołach Księstwa Warszawskiego, biblioteka piotrkowska pozostawała w zastoju. Sytuacja ta spowodowana była przedłużającym się stanem wojennym oraz poważnymi niedoborami finansowymi, z jakimi borykało się kolegium, podobnie zresztą jak większość instytucji oświatowych tego czasu. Brak funduszy w skali całego kraju uniemożliwiał tworzenie księgozbiorów dostosowanych do nowych programów nauczania, wprowadzonych od 1812 r. przez Dyрекcję Edukacji Publicznej²⁸. Rozwiązanie tej kwestii zadecydowało o dalszych losach księgozbiorów zakonów nauczających, m. in. biblioteki pijarów piotrkowskich²⁹.

W 1812 r. ustanowiono opłaty od uczniów na pomoce naukowe, w tym na "wzrost bibliotek"³⁰. Dało to asumpt do tworzenia, odrębnych od zakonnych, księgozbiorów szkolnych. Od tej chwili biblioteki kolegiów zostały zwolnione z podległości prawnej władzom oświatowym, ale także pozbawiono je dotacji finansowych. Nowo tworzone biblioteki szkolne miały rozwijać się według obowiązujących zarządzeń. Bez względu na wymóg organizowania księgozbiorów szkolnych wprowadziła, już w odmiennych warunkach politycznych, Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w 1818 r.³¹

Poważne luki w dokumentach tego okresu nie pozwoliły na ustalenie daty rozpoczęcia gromadzenia zbioru z funduszy uczniowskich w

²⁸ Nowe przepisy oparte były na dokumentach: Wewnętrzne urządzenie szkół podwydziałowych, Warszawa 1812, Wewnętrzne urządzenie szkół wydziałowych, Warszawa 1812, Wewnętrzne urządzenie szkół departamentowych, Warszawa 1812, zwłaszcza na zawartych w nich rozdziałach dotyczących urządzenia biblioteki i archiwum szkoły.

²⁹ M. A d r i a n e k, Rola i miejsce księgozbiorów szkolnych w systemie oświaty Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego do roku 1832, "Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1981, s. 46-47.

³⁰ Instrukcja względem opłat od uczniów, [w:] Wewnętrzne urządzenie szkół podwydziałowych, Warszawa 1812, nlb.

³¹ A d r i a n e k, op. cit., s. 47.

szkole piotrkowskiej. Na podstawie informacji o rachunkach wystawianych dla nowej biblioteki można sądzić, że powstała ona nie później niż w 1815 r.³² Brak również danych o jej założeniach organizacyjnych i stosunku do starego zasobu zakonnego. Nie wiadomo zatem, czy od początku formowano ją w odrębny zbiór. Natomiast prace porządkowe prowadzone w bibliotece pijarskiej przez Pawła Kotowskiego, który od 1816 r. pełnił obowiązki rektora kolegium, zmierzały ku pełnemu scaleniu obu księgozbiorów³³. Ten kierunek polityki bibliotecznej zgodny był z aspiracjami pijarów piotrkowskich. Zważywszy na niskie sumy przeznaczane na zakup książek w szkołach podwydziałowych, nowe zbiory były zbyt skromne, aby im sprostać³⁴. To też księgozbiór zakonny w dalszym ciągu służył potrzebom szkoły, a nabytki czynione z funduszy uczniowskich traktowano jako sposób na uzupełnienie i uwspółcześnienie starego zasobu. Była to również próba ocalenia historycznego zbioru pijarów przed skostnieniem i przemianą w obiekt muzealny.

Takie postępowanie początkowo nie było nielegalne, ponieważ instrukcja z 1812 r. o funduszu powstającym z opłat uczniowskich i jego wykorzystaniu nie decydowała o organizacji odrębnych bibliotek, chociaż i tak można ją było interpretować; stało się takim z chwilą wydania wspomnianego zarządzenia z 1818 r. o inwentaryzowaniu zbiorów szkolnych, które zobowiązywało do utrzymywania ich niezależnie od bibliotek zakonnych³⁵. Aby sprostać wymogom prawnym, ks. P. Kotowski sporządzał spisy dzieł kupionych za pieniądze szkolne i

³² Protokół sporządzony po rewizji inwentarza z 1827 r. powoływał się na rachunki wystawiane przez Józefa Maciejowskiego w lipcu 1815 r.; por. Archiwum Państwowe w Łodzi (APŁ) Łódzka Dyrekcja Szkolna (t.05z), sygn. 211, k. 89. J. Gacki podaje rok 1816 jako datę inauguracji biblioteki szkolnej, co wiąże z objęciem stanowiska rektora przez ks. Pawła Kotowskiego; por. G a c k i, op. cit., s. 56.

³³ Słownik pracowników książki polskiej. Suplement, Warszawa 1986, s. 104-105.

³⁴ Opłata pobierana od uczniów w szkole podwydziałowej wynosiła 12 zł; istniała możliwość zwolnienia z opłat osób uboższych; przy średniej liczbie uczniów od 150 do 200 najwyższe uzyskiwane z tego tytułu sumy wynosiły od 1800 do 2400 zł, na kupno książek wydawano tylko część tych sum; por. M. Ł o d y Ń s k i, Rola bibliotek szkolnych w życiu kulturalnym Królestwa Polskiego (1815-1831), "Przegląd Biblioteczny" 1957, s. 152; M. A d r i a n e k, Ze studiów nad bibliotekami szkolnymi Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego do roku 1831, "Roczniki Biblioteczne" 1977, s. 668.

³⁵ A d r i a n e k, Rola i miejsce księgozbiorów..., s. 47.

co roku przedstawiał je Komisji Rządowej. Prace scalające oba zbiory zostały uwieńczone wspólnym katalogiem, ukończonym w 1827 r. Przedstawienie w Warszawie spisu całości zbiorów spowodowało reakcję w postaci nakazu natychmiastowego wydzielenia książek szkolnych ze zbioru ogólnego, sporządzenia odrębnego inwentarza oraz remanentu wszystkich inwentarzy nabytków szkolnych od 1815 r.³⁶ W rezultacie, w kolegium piotrkowskim księgozbiór powiększany z opłat uczniowskich osiągnął faktyczną samodzielność organizacyjną dopiero w roku szk. 1827/1828, co zbiegło się z awansem szkoły i równocześnie - ze zwiększeniem funduszy na wzbogacenie biblioteki³⁷.

Nowa biblioteka w 1827 r. liczyła 498 pozycji książkowych, a w 1830 r. - 753 dzieła w 1420 tomach³⁸. Jednocześnie pijarzy nie zaniedbywali biblioteki zakonnej. Według szacunkowych obliczeń, w latach 1795-1827 powiększono ją o ponad 1000 książek; liczyła wówczas 5520 tomów³⁹.

W okresie największego rozkwitu szkoły wojewódzkiej, a zarazem w ostatnich latach jej istnienia, biblioteka otrzymała wiele darów. Zwykle ofiarodawcy mieli na celu wzrost zbioru literatury szkolnej. Była to forma akceptacji działalności wychowawczej, dydaktycznej i kulturalnej kolegium przez mieszkańców Piotrkowa i okoliczną szlachtę. Podprokurator przy sądzie kryminalnym, Karol Łaski (znany później kolekcjoner polskiej literatury historycznej) ofiarował w 1828 r. 5 dzieł i rękopis "zawierający czynności generała Dąbrowskiego w r. 1794"⁴⁰. W 1829 r. Daniel Wygderowicz, introligator handlujący starymi książkami, przeznaczył dla biblioteki szkolnej 10, a w 1830 r. - 5 książek. Do zwyczaju też weszło obdarowywanie biblioteki przez uczniów. W roku szk. 1828/1829 dwudziestu ośmiu

³⁶ Słownik pracowników książki polskiej. Suplement, Warszawa 1986, s. 104-105.

³⁷ Opłaty uczniowskie w szkołach wojewódzkich wynosiły 24 zł rocznie; por. M. Ł o d y ń s k i, Materiały do dziejów państwowej polityki bibliotecznej w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1807-1831), Wrocław 1958, s. 91.

³⁸ "Rocznik Instytutów Religijnych i Edukacyjnych" 1827, s. 279; 1830, s. 194; G a c k i, op. cit., s. 60.

³⁹ G a c k i, op. cit., s. 30.

⁴⁰ Popis publiczny uczniów Szkoły Wojewódzkiej XX. Pijarów w Piotrkowie..., Warszawa 1928, s. 9.

uczniów oddało do jej zbiorów 57 dzieł⁴¹. Wiele książek ze zbiorów pijarskich nosi zapiski stwierdzające ich uprzednią przynależność do ks. P. Kotowskiego.

W 1828 r. zbiory szkolne powiększyły się o depozyt Tomasza Maruszewskiego, liczący 677 dzieł w 1400 tomach. Depozytariusz zastrzegł jednak odrębność organizacyjną swojego księgozbioru, co nie pozwoliło na połączenie go z biblioteką szkolną⁴².

Biorąc pod uwagę bibliotekę T. Maruszewskiego, niezależnie od tego, czy funkcjonowała ona w kolegium jako dar, czy też jako depozyt, pijarzy dysponowali wówczas księgozbiorem liczącym około 9000 woluminów. Składały się na niego: blisko sześciotysięczny zbiór zakonny oraz dwa półtoratysięczne - szkolny i T. Maruszewskiego. Wszystkie zostały oddane na użytek szkoły wojewódzkiej.

Korzystanie z tak okazałego zespołu o niejednolitej organizacji wewnętrznej bez aparatu pomocniczego było trudne. Natomiast stopień opracowania zbiorów w szkole piotrkowskiej nie był zadowalający. Decyzja o tworzeniu katalogu należała w zasadzie tylko do rektora kolegium, ponieważ ani KEN, ani późniejsze magistratury oświatowe nie zobowiązywały szkół do ich sporządzania. Katalog P. Zarębskiego z 1795 r. spełniał swoją rolę w ciągu kilkunastu lat. Jednak - wzorem ówczesnych katalogów - książki opisano w nim w układzie działowym, a więc z czasem stał się mało czytelny. Funkcjonował on jako podstawowe źródło informacji o zbiorach bibliotecznych pijarów do 1827 r. Wówczas zastąpił go, wspomniany już "Spis Biblioteki Piotrkowskiej", sporządzony przez ks. P. Kotowskiego jako uwieńczenie prac scalających zbiory zakonne ze szkolnymi. Był to katalog książkowy w układzie siedmiu działów (Teologia, Filozofia, Prawo, Historia, Literatura, Pisma periodyczne, Różne). Opis zawierał: numer porządkowy, nazwisko autora lub tłumacza, tytuł dzieła, miejsce i rok wydania, liczbę egzemplarzy, liczbę tomów, format i oprawę⁴³. Katalog ten w pełni odpowiadał koncepcji biblioteki realizowanej przez rektora P. Kotowskiego. Wobec tego, że wkrótce po jego spisa-

⁴¹ Sprawa o stanie Szkoły Wojewódzkiej Piotrkowskiej z roku szk. 1829/1830, [w:] Popis publiczny uczniów Szkoły Wojewódzkiej XX. Pijarów w Piotrkowie, Warszawa 1830, s. 65-66.

⁴² Biblioteka i muzeum, [w:] Popis publiczny uczniów Szkoły Wojewódzkiej XX. Pijarów w Piotrkowie, Warszawa 1829, s. 6.

⁴³ G a c k i, op. cit., s. 29.

niu, trzeba było rozłączyć oba zbiory, swoją funkcję pełnił krótko. Od 1828 r. mógł informować tylko o księgozbiorze zakonnym; zbiór szkolny podwojony w latach 1828-1830, pozostawał bez katalogu. Jego zadań nie mogły wypełnić inwentarze rocznych przybytków, ponieważ istniały w nich liczne braki (sygnalizowane przez Komisję Rządową), wynikłe z łączenia i rozdzielania zbiorów oraz z nie kontrolowanych wypożyczeń. W pewnym stopniu lukę tę niwelował "Wykaz Biblioteki Szkolney do Szkoły Wojewódzkiej w Mieście Obwodowem Piotrkowie należących" sporządzony w 1829 r. przez następcę P. Kotowskiego na stanowisku rektora, ks. Józefa Szelewskiego. Dla dzieł przybyłych do szkoły do końca 1827 r. pełnił rolę katalogu działowego w układzie: Theologia, Iuris prudentia, Literatura, Philosophia, Historia et Geographia (ten dział zawierał również opisy czasopism). Jednak późniejsze przybytki zapisywano w kolejności chronologicznej, według wpływu, co uczyniło go trudniejszym w bieżącym korzystaniu⁴⁴.

Sytuację komplikowało istnienie od 1828 r. odrębnego księgozbioru T. Maruszewskiego. Ówczesny bibliotekarz, ks. J. Gacki, przewidywał następujące rozwiązanie: "Tak znaczna ilość książek z takowymi trzema podziałami, które zniesione być nie mogą, wymaga koniecznie katalogu abecadłowego. Tymczasem i biblioteki kollegialney i szkolney jest tylko spis przedmiotowy. Maruszewskiego również przedmiotowy - lecz w tym zagmatwany, że jak ją nadsyłał w trzech oddziałach, tak do każdego oddziału osobny zrobiono katalog"⁴⁵. Brak informacji, aby w szkole wojewódzkiej powstał katalog alfabetyczny. Prawdopodobnie więc, do końca jej istnienia, posługiwano się czterema lub pięcioma spisami działowymi trzech odrębnych części "księgozbioru pod zarządem pijarów pozostającego"⁴⁶.

Wgląd w strukturę treściową zbiorów pijarskich utrudnia niezachowanie się katalogów i spisów zastępujących je. Nie znana pozostaje zawartość zbioru T. Maruszewskiego. Pewne pojęcie o charakterze biblioteki zakonnej dają informacje J. Gackiego na temat katalogu P. Kotowskiego z 1827 r.⁴⁷ W kolejnych siedmiu działach katalog opisywał następującą liczbę woluminów:

⁴⁴ APL, ŁDSz, sygn. 211, k. 61-77.

⁴⁵ G a c k i, op. cit., s. 30.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem, s. 28.

1. Teologia	1 552	28,1%
2. Filozofia	1 043	18,9%
3. Prawo	190	3,4%
4. Historia	1 024	18,6%
5. Literatura	1 043	18,9%
6. Pisma periodyczne	263	4,8%
7. Różne	405	7,3%
R a z e m	5 520 ⁴⁸	100%

Zawartość zbioru szkolnego znana jest bliżej dzięki wspomnianemu już "Wykazowi Biblioteki Szkolnej do Szkoły Wojewódzkiej w Mieście Obwodowym Piotrkowie należących" z 1829 r., inwentarzom przybytków rocznych z lat 1827-1830 oraz listom księzek nie uwzględnionych przez szkołę w inwentarzach z lat 1815-1830. Dokumenty te pozwalają w pewnym stopniu na odtworzenie procesu narastania zbioru. Dają także możliwość prześledzenia wykorzystania pojedynczych dzieł oraz zespołów tematycznych księzek do zajęć dydaktycznych z poszczególnych przedmiotów. Dużą wartość przedstawia także spis pt. "Stan biblioteki [...] po byłej Szkole Wojewódzkiej Piotrkowskiej na rzecz Gimnazjum Wojewódzkiego Piotrkowskiego oddanych dnia 14 II 1834 r."⁴⁹ Umożliwia on dokonanie porównania zawartości księgozbioru szkolnego pijarów w ostatnich latach istnienia szkoły wojewódzkiej ze stanem biblioteki po powstaniu listopadowym. Wobec tego, że analiza sygnalizowanych wyżej problemów przerasta ramy niniejszego artykułu, ograniczę się w tym miejscu do przedstawienia cech charakterystycznych zbioru.

Program nauczania w szkole wydziałowej i wojewódzkiej miał charakter filologiczny, toteż powiększano przede wszystkim zbiór pomocy z tego zakresu. Podręczniki języka polskiego i języków obcych oraz obszerna literatura uzupełniająca i teksty literackie stanowiły 40% księgozbioru szkolnego⁵⁰. Następną pozycję zajmowała historia (17,5%). W latach 1828-1830 szczególnie dbano o powiększenie zasobu litera-

⁴⁸ Należy założyć, że obraz zaciemniają dane dotyczące dwóch ostatnich działów katalogu oraz fakt, że jednostką cytowaną przez J. Gackiego jest wolumen, a nie dzieło.

⁴⁹ APL Gimnazjum Męskie w Piotrkowie, sygn. 174.

⁵⁰ Obliczeń dotyczących miejsca poszczególnych działów literatury w zbiorze szkolnym dokonano na podstawie cytowanego wyżej spisu z 1834 r.; por. przypis 49.

tury polskiej (15% ówczesnych nabytków) i podręczników historii (20%). Pomocą do nauki przedmiotów matematyczno-fizycznych osiągnęły w ostatnim roku działalności szkoły 10% zbioru bibliotecznego. Natomiast pewne niedobory istniały w zakresie podręczników historii naturalnej (3,6%) oraz geografii i statystyki (3,5%). Sytuację tę potwierdzają słowa Kazimierza Stronczyńskiego, ucznia pijarów w latach 1817-1823: "całe bogactwo stanowiło w tym względzie trzynomowe dzieło Junkego [właściwie K. Funkego]⁵¹ z należącym do niego atlasem [...] Polskiego podręcznika do wykładu historii naturalnej w Piotrkowie podówczas nie było"⁵². Ponadto biblioteka posiadała kilkadziesiąt książek z zakresu filozofii i pedagogiki (6%) i spory zasób tekstów teologicznych (ponad 11% zbioru).

Książki wydane w ośrodkach polskich (łącznie z Wilnem i Wrocławiem) stanowiły około 83% zasobu. Książki publikowane w ośrodkach obcych (Paryż, Berlin, Lipsk, Halle i in.) to przede wszystkim podręczniki matematyki, fizyki i oryginalne wydania tekstów literackich.

Repertuar czasopism w bibliotece szkolnej odzwierciedlał sytuację periodyków naukowych w pierwszym trzydziestolecu XIX w. Mimo trudnych warunków politycznych i materialnych pijarzy sprowadzali najwartościowsze tytuły. Szkoła wydziałowa prenumerowała 18, a wojewódzka - 30 czasopism, wśród których nie zabrakło żadnego spośród licznego zestawu tytułów ukazujących się po 1815 r. w Królestwie Polskim. Między innymi były to: "Pamiętnik Warszawski", "Dziennik Wileński", "Rocznik Towarzystwa Naukowego z Uniwersytetem Krakowskim Połączonego". W ciągu całego okresu ukazywania się abonowano także "Rocznik Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk". Nauki ścisłe i przyrodnicze reprezentowały powszechnie przez szkoły prenumerowane "Izys Polska" i "Sylwan", a także "Pamiętnik Umiejętności, Sztuk i Nauk" oraz "Sławianin".

Ocena ruchu czytelniczego w bibliotece kolegialnej napotyka na trudności z powodu niezachowania się dokumentacji wypożyczeń. J. Gacki pisał w swojej pracy, iż "pożyczanie książek z Biblioteki Pi-

⁵¹ K. Funke, Historia naturalna, (tłum. M. Kuszański), t. 1-3, Warszawa 1820.

⁵² K. Stronczyński, Wspomnienia szkół piotrkowskich z czasu od 1817 do 1823 r. [...] byłego wychowawca tychże szkół, [w:] K a ń s k i, op. cit. s. 209-210.

jarskiej miało już miejsce od dawna, z jakimi to jednak czyniono ostrożnościami, nie wiadomo⁵³.

Ze zbiorów korzystali w zasadzie tylko profesorowie kolegium. Okresowo udostępniano je także zainteresowanym spoza kręgu szkoły. Osobom postronnym, mieszkającym również poza Piotrkowem, wypożyczano książki jeszcze przed 1800 r., ale wobec kłopotów związanych ze ściąganiem ich z powrotem, zaniechano tej formy udostępniania⁵⁴.

Wprawdzie przepisy o urządzeniu bibliotek szkolnych z 1812 r. potwierdziły prawo do korzystania ze zbiorów czytelnikom z zewnątrz, dały je także uczniom klas wyższych i wyróżniającym się uczniom klas niższych, ale w praktyce księgozbiór kolegium piotrkowskiego (od 1815 r. wraz ze zbiorami uczniowskimi) dostępny był w dalszym ciągu tylko dla nauczycieli.

W 1827 r., po awansie szkoły i wydzieleniu księgozbioru uczniowskiego ze zbiorów ogólnych, dokonano podziału czytelników na dwie grupy: tylko profesorowie mogli korzystać z biblioteki kolegioidalnej; natomiast uczniowie klas wyższych zyskali prawo do wypożyczania książek z biblioteki szkolnej i ze zbiorów T. Maruszewskiego⁵⁵.

Przed 1827 r. liczba czytelników ograniczała się w zasadzie do członków grona nauczycielskiego. Jego skład był różny, w zależności od oficjalnej rangi szkoły (od czterech, łącznie z rektorem, w latach 1807-1815 do dziesięciu w latach 1820-1827). W szkole wojewódzkiej (1827-1839) pracowało w sumie dwudziestu profesorów, w tym czterech świeckich.

Nauczycielom, głównie pijarom, księgozbiór służył do celów dydaktycznych i kopiańskich, a także naukowych. Upadek szkoły w czasach pruskich i oddzielenie zbiorów od szkoły w okresie, kiedy gmach pijarski zajęty był przez wojsko (1813-1815), rozluźniło związki często zmieniających się profesorów z biblioteką. Zaniedbania dwudziestu lat, mimo intensywnych prac prowadzonych przez rektora P. Kotowskiego od 1816 r., wobec braku pieniędzy nie stworzyły warunków do płynnego rozwoju księgozbioru. O dużym zainteresowaniu nowościami i o intensywności czytelnictwa nauczycieli w szkole wydziałowej świadczą częste przykłady szybkiego zaczytywania książek. Blisko

⁵³ G a c k i, op. cit., s. 30.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibidem.

czwarta część kupionych wówczas dzieł (105 tytułów), nie znalazła się w spisie przedstawiającym stan biblioteki w 1827 r.⁵⁶ Sytuacja zmieniła się w szkole wojewódzkiej, kiedy szybko wzrastający księgozbiór mógł zaspokoić potrzeby znacznie wykraczające poza realizowany program dydaktyczny.

W trudniejszym położeniu byli uczniowie pijarów. Szkoła stawiała przed nimi określone wymagania lekturowe, rozpoczynała też kształcenie głębszych zainteresowań czytelniczych. Jednak aż do roku szk. 1827/1828 nie stworzyła warunków do pełnej ich realizacji. Niedostępność biblioteki była wyraźnie odczuwana przez młodzież. K. Stronczyński pisał z żalem po latach: "Do tej biblioteki sami tylko profesorowie podówczas mieli przystęp"⁵⁷. Najbardziej brakowało jej uczniom uboższym, którzy nie mogli pozwolić sobie na kupno wszystkich potrzebnych podręczników. Zamożniejsi zaopatrywali się w nie u profesora Józefa Maciejowskiego⁵⁸, prowadzącego skład książek szkolnych⁵⁹. Ubożsi korzystali z własnoręcznych wypisów i "wzorów z różnych literatur" dyktowanych przez wykładowców na lekcjach⁶⁰. W tej sytuacji rozbudzone potrzeby czytelnicze, wykraczające poza program dydaktyczny, mogły być realizowane tylko poza szkołą. Znajomość literatury młodzież pogłębiała, korzystając z księgozbiorów w domach rodzinnych lub u właścicieli burs i stancji.

W najlepszej sytuacji byli synowie zamożnej szlachty, którzy mieszkali (kilkunastu rocznie) w konwikcie pijarów⁶¹. Mieli oni zapewnioną fachową opiekę wychowawczą i pomoce naukowe. Najprawdopodobniej tylko oni, spośród blisko dwustu uczniów, jacy co roku pobierali naukę w Piotrkowie za czasów Komisji Edukacji Narodowej i w pierwszych trzech dziesięcioleciach XIX w., za pośrednictwem wycho-

⁵⁶ APŁ, LDSz, sygn. 211, k. 89-92.

⁵⁷ S t r o n c z y ń s k i, op. cit.

⁵⁸ Józef Maciejowski (zm. 1829 r.), pierwszy nauczyciel świecki w piotrkowskiej szkole pijarów, w latach 1795-1819, właściciel szkoły żeńskiej, był najstarszym bratem i opiekunem Wacława Aleksandra Maciejowskiego.

⁵⁹ Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim, Kancelaria notarialna Michała Ordegi, 1829, nr 25, wstęp do inwentarza pozostałości po śmierci Józefa Maciejowskiego.

⁶⁰ M a c i e j o w s k i, op. cit., s. 172.

⁶¹ Konwikt istniał przy kolegium piotrkowskim od 1737 r. Opłata roczna w ostatnich latach działalności szkoły wynosiła 1000 zł; por. G a c k i, op. cit., s. 55.

wawców mieli kontakt z książkami wypożyczanymi z biblioteki kolegium.

Uczniowie, mieszkający na stacji u prof. J. Maciejowskiego, "podobnie jak u pijarów oprócz mieszkania i stołu, mieli pomoc naukową na miejscu"⁶². Ci korzystali z biblioteki prywatnej Maciejowskiego, obfitującej w teksty literackie polskie, niemieckie i francuskie. Być może nauczyciel pożyczał także swoim podopiecznym niektóre książki sprowadzone do rozsprzedania, co mogłoby potwierdzać zużycie wielu egzemplarzy z tego zbioru⁶³. Brak natomiast informacji, czy bursy prowadzone przez germanistę, Antoniego Kotschulę oraz nauczyciela szkoły elementarnej, Adama Wilczka, zapewniały podobną pomoc naukową⁶⁴.

Lektury uczniów w poważnym stopniu stymulowane były przez nauczycieli. Na szczególną pamięć młodzieży zasłużył prof. Paweł Chrzastowski, który "wzbudził ciekawość do czytania i ta była największa korzyść z jego lekcyj, albowiem budziła chęć nauczania się języka, z którego [...] tłumaczenia [cytowane przez niego] pochodziły"⁶⁵. Wacław Aleksander Maciejowski, jako uczeń szkoły pijarów, rozpoczął lekturę literatury francuskiej i niemieckiej, bazując na zbiorach starszego brata, Józefa. Przyszły historyk czytał "z wielką ciekawością [...] wzorowych pisarzy niemieckich, z których osobiście Szyller [!] robił wielkie wrażenie". Dobra sytuacja majątkowa Maciejowskich umożliwiła sprowadzenie tych dzieł F. Schillera, "których biblioteka brata [Józefa Maciejowskiego] nie posiadała"⁶⁶.

Dla większości młodzieży dopiero otwarcie biblioteki uczniowskiej za czasów szkoły wojewódzkiej (1827-1839) ułatwiło dotarcie do lektur poznawanych do tej pory przeważnie dzięki przekazom nauczycieli.

Ciekawym przedsięwzięciem podjętym jeszcze przez szkołę wydziałową było głośne czytanie prasy bieżącej, traktowane jako uzupełnienie wykładu o konstytucji (wprowadzonego do programu szkolnego w Królestwie Polskim po 1815 r.). Poświęcano na to zajęcie jedną go-

⁶² S t r o n c z y ń s k i, op. cit.

⁶³ Spis zatytułowany "Książki szkole"; por. przypis 59.

⁶⁴ S t r o n c z y ń s k i, op. cit.

⁶⁵ M a c i e j o w s k i, op. cit.

⁶⁶ Ibidem, s. 173.

dzinę w tygodniu. Klasy młodsze (I-III) i starsze (IV-V) gromadzono w dwóch audytoriach, gdzie uczeń, w obecności profesora, odczytywał "Gazetę Warszawską" lub "Korespondenta Warszawskiego". Ta wczesna próba informowania uczniów o wydarzeniach społeczno-politycznych została zaniechana po wycofaniu wykładu o konstytucji z programu szkolnego po reformach S. Grabowskiego z 1820 r.⁶⁷

Na sytuację biblioteki niewątpliwym wpływ miały osoby opiekujące się jej zbiorami. W kolegium pijarskim, w myśl ustaw Komisji Edukacji Narodowej, funkcję tę pełnił prefekt szkoły pod nadzorem rektora⁶⁸. W wypadku szkoły piotrkowskiej udział rektorów w pracach biblioteki był znaczny. W 1830 r. J. Gacki pisał: "niekiedy tu sami Rektorowie byli zarzem Bibliotekarzami, lecz roztargnieni możnym urzędowaniem, mogliż podejmować zachody bibliotekarskie?"⁶⁹. Oni byli jednak autorami wszystkich katalogów, jakie powstały w XVIII i XIX w., do końca istnienia szkoły. Rektor Paweł Kotowski stworzył nową koncepcję biblioteki i zrealizował ją w praktyce. Wszyscy natomiast mieli swój udział w powiększaniu zbiorów poprzez ofiarowanie własnych książek lub pozyskiwanie darów od osób bezpośrednio ze szkołą nie związanych. Tradycja współpracy bibliotekarzy z rektorami przetrwała wszelkie zmiany tamtych czasów.

Charakterystyczne, że podejmowanie poważniejszych prac reorganizacyjnych i porządkowych w bibliotece pijarskiej, zbiegało się zwykle z prowadzeniem prac budowlanych czy gruntownych remontów gmachów zakonnych. Najczęściej obie te czynności nadzorowane były przez tę samą osobę i przez nią finansowane. Ksiądz Prosper Zarębski, rektor w latach 1786-1795, scalał zbiory pojezuickie i pijarskie oraz spisywał ich katalog w czasie, kiedy sam prowadził prace budowlane przy wykończeniu nowego gmachu kolegium⁷⁰. W podobny sposób postępował ks. Paweł Kotowski za swojego rektoratu w latach 1816-1827. Wcześniej, w latach 1809-1813 pełnił w kolegium funkcję prefekta i, niejako z urzędu, zajmował się zbiorami bibliotecznymi. Z tych cza-

⁶⁷ S t r o n c z y ń s k i, op. cit.

⁶⁸ Por. Wyjątek z Ustaw KEN dla Stanu Akademickiego i na Szkoły Rzeczypospolitej przepisanych 1783 r., [w:] Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego, Wydział Oświecenia, t. 2, Warszawa 1867, s. 67, 107-108.

⁶⁹ G a c k i, op. cit., s. 30.

⁷⁰ G ł o w a c k i, op. cit., s. 349.

sów zachowały się liczne notki proveniencyjne pisane jego ręką na książkach wpływających do biblioteki. Po trzyletniej nieobecności w Piotrkowie, podjął się gruntownej reorganizacji biblioteki, prowadząc jednocześnie remont gmachu kolegijskiego, zrujnowanego w czasie pobytu w nim wojsk rosyjskich.

Jego koncepcja połączenia starego zasobu zakonnego z tworzoną biblioteką szkolną, była precedensem w skali Królestwa Polskiego. Wychodząc z założenia, że skromne jeszcze zbiory szkolne nie sprostały wymaganiom dydaktyki, oddał zbiory pijarskie do użytku szkoły. Zapewne nie chodziło tu o mechaniczne ich połączenie, ale o stworzenie księgozbioru na poziomie naukowym, który jednocześnie mógłby zaspokoić potrzeby użytkowników nie związanych instytucjonalnie ze szkołą i kolegium.

Wkład Kotowskiego nie polegał wyłącznie na stworzeniu koncepcji i na nadzorowaniu jej realizacji. W ciągu dwunastu lat sam uczestniczył we wszystkich pracach bibliotecznych. Na wielu zachowanych nabytkach z tego okresu widnieje notka "Bibliothecae Petricoviensis Scholarum Piarum" napisana jego ręką. Sam też sporządzał inwentarze rocznych przybytków wysyłane do Warszawy. Zapewne dobierał sobie pomocników, ale wiadomo tylko o ks. Stanisławie Jasiobędzkim, który uczestniczył w tworzeniu katalogu w 1827 r.⁷¹

Jak wiadomo ks. P. Kotowski został zmuszony do rozdzielenia obu połączonych zbiorów pijarskich. Paradoks sprawił, że wieloletnie wysiłki zmierzające do zorganizowania biblioteki, przyczyniły się do nieporządków w niej w latach następnych. Mimo tego niepowodzenia, Kotowski pozostawił po sobie trwały ślad. Własnym sumptem "dał [w sali bibliotecznej] nowy sufit i nową posadzkę, wyrzucił niezgrabne półki, na ich miejsce zaprowadził szafy. Z tych niższe opatrzył pięknymi drzwiczkami, a wyższe kratkami drucianymi, które nie zasłaniając książek tak je przecież zamykają, iż ręka zbytecznych lubowników nie zdoła zrobić krzywdy bibliotece"⁷². Wyposażenie fundowane przez hojnego rektora zachowało się do 1894 r., służąc przez ponad sześćdziesiąt lat zbiorom gimnazjum rosyjskiego. W połowie lat dziewięćdziesiątych XIX w., nadążając za powszechną wówczas tendencją, kosztem całkowitej przebudowy zabytkowego wnętrza i barokowej

⁷¹ G a c k i, op. cit., s. 28.

⁷² Ibidem, s. 30.

jeszcze fasady gmachu, urządzono w sali bibliotecznej cerkiew gimnazjalną⁷³.

Bezpośredni dozór nad zbiorami bibliotecznymi w szkole wojewódzkiej (1827-1830) pełnił nauczyciel języka greckiego i łacińskiego oraz historii i geografii, ks. Józef Gacki⁷⁴. Duże obciążenie dydaktyczne a także praca naukowa, nie pozwalały mu na poważniejsze zaangażowanie się w działalność biblioteczną. Mimo to przygotował się do niej gruntownie. Na podstawie zachowanych dokumentów archiwalnych poznał historię biblioteki pijarskiej i proces narastania jej zbiorów w ciągu stu pięćdziesięciu lat istnienia kolegium. Dzięki znajomości "Bibliograficznych ksiąg dwojga" J. Lelewela i praktyce w bibliotece nabył wiedzę o sposobie jej prowadzenia. Widział konieczność stworzenia wspólnego dla trzech odrębnych zbiorów katalogu alfabetycznego. Zdawał sobie jednak sprawę, że sporządzenie rzetelnego katalogu wymaga wiele wysiłku i czasu. Tłumaczył się: "nie zaraz to nastąpi, bo trudność katalogowania jest wielka, jak czytelnicy dzieł bibliograficznych wiedzę, a przy tym bibliotekarz pijarów też same pełni obowiązki, co inni jego koledzy. Obowiązki duchowe i szkolne niewiele mu czasu pozostawiają do zajęcia się książnicą"⁷⁵. Słowa te wypowiedział Gacki w ostatnim roku pobytu w Piotrkowie, toteż prawdopodobnie nie zdążył już rozpocząć prac nad katalogiem alfabetycznym. Owocem krótkiego pobytu młodego pijara w Piotrkowie i jego zainteresowań historycznych był obszerny artykuł, wielokrotnie cytowany w niniejszej pracy; "Dzieje instytutów edukacyjnych, mianowicie pijarskich zakładów w Piotrkowie". Do dzisiaj pozostał on ważnym źródłem do badań szkolnictwa w XVIII i na początku XIX w.

Działalność szkoły pijarskiej i jej biblioteki została przerwana przez powstanie listopadowe. Od czerwca 1831 r. kolegium zawiesiło praktycznie pracę dydaktyczną, a klasy zamieniano wielokrotnie na szpital wojskowy⁷⁶. Już wcześniej "wszystkie korytarze kolegialne zajęte były na musztrowanie rekrutów, przy których będący oficerowie ledwie nie gwałtem do biblioteki się wdzierali i którym,

⁷³ G ł o w a c k i, op. cit., s. 63-64.

⁷⁴ Polski słownik biograficzny, t. 7, Kraków 1948, s. 196.

⁷⁵ G a c k i, op. cit.

⁷⁶ APL, GMwP, sygn. 4, s. 98-99.

w jakim rodzaju książka lub karta jeograficzna potrzebna była, z biblioteki brali"⁷⁷. Lekcje wznowiono już po likwidacji szkoły, jesienią 1833 r., po przejęciu jej majątku przez gimnazjum rządowe.

Dwuletnia przerwa w normalnym funkcjonowaniu szkoły i administrowaniu gmachem miała swoje następstwa w znacznym rozproszeniu i częściowym zdewastowaniu zbiorów bibliotecznych. Trudności w ocenie liczby zaginionych książek spowodowane były przeciągającymi się rozliczeniami między pijarami a władzami gimnazjum. Wprawdzie oficjalne przejęcie biblioteki szkolnej przez gimnazjum nastąpiło po półrocznym sprawdzaniu rachunków i inwentarzy, w maju 1834 r., ale w ciągu następnych czterech lat trwało szukanie ubytków powstałych jeszcze w szkole pijarskiej i później, w czasie powstania listopadowego. Pijarzy, odsunięci od szkolnictwa, nie spieszyli się z zakończeniem tych prac, a z drugiej strony, władze oświatowe bardzo skrupulatnie domagały się informacji o każdym tomie wpisanym do inwentarza przed wybuchem powstania⁷⁸.

Remanent inwentarzy wykazał braki na ponad 1400 zł. Pijarzy dążyli do umorzenia części należności. W rezultacie, dopiero w 1837 r. zakończono rozliczenie księgozbioru. Sporządzono wówczas protokół obejmujący listę dzieł przeczytanych (15 tytułów) i listę książek "zabranych przez różne osoby w czasie zaburzeń roku 1830/1831" (140 tomów). Ponadto pijarzy ofiarowali bibliotece gimnazjum, w zamian za pozostałe ubytki, książki ze swojego zbioru zakonnego na sumę ponad 1000 zł⁷⁹.

Stary zasób pijarski formalnie pozostał własnością konwiktów do 1864 r., to jest do czasu likwidacji zakonów w Królestwie Polskim w wyniku represji carskich po upadku powstania styczniowego. Faktycznie jednak już od 1837 r. zakonnicy pozbawieni byli dostępu do biblioteki. Wówczas to cały gmach główny kolegium (tzw. kolegium nowe) został wydzierżawiony przez Komisję Rządową Spraw Wewnętrznych Duchowych i Oświecenia Publicznego na potrzeby gimnazjum. Zgromadzenie pijarskie przeniesiono do mniejszego budynku (tzw. kolegium stare), gdzie brakło sali na pomieszczenie biblioteczne. Toteż w ciągu następnych trzydziestu lat (1838-1869) zasób zakonnny przechowywany

⁷⁷ APL, ŁDSz, sygn. 34, sprawozdanie dyrektora gimnazjum z rozliczenia się z rektorem pijarskim z 14 września 1836 r.

⁷⁸ APL, ŁDSz, sygn. 212, k. 180.

⁷⁹ Ibidem, k. 246.

był wspólnie ze zbiorami gimnazjalnymi w historycznej sali urządzonej przez P. Kotowskiego. Brak informacji, aby pijarzy uzyskali prawo do korzystania z biblioteki. Nie zachowały się też przekazy o ewentualnych próbach oficjalnego udostępniania zbioru zakonnego pracownikom gimnazjum. Należy też przypuszczać, że po 1833 r. biblioteka pijarów nie była uzupełniana nowymi książkami. W 1869 r., po blisko dwustu latach obecności w Piotrkowie, księgozbiór zakonny został przewieziony do Seminarium Duchownego we Włocławku. Był to największy zasób spośród wielu, jakie wówczas - z terenu całej diecezji kujawsko-kaliskiej - wpłynęły do biblioteki tej uczelni⁸⁰.

✓ Магдалена Квятковска

ИЗ ИСТОРИИ БИБЛИОТЕКИ ШКОЛЫ ПИЯРОВ В ПЁТРКОВЕ ТРИБУНАЛЬСКОМ
1675-1833 (1864)

Пияры (члены ордена под названием "Объединение набожных школ), организация, призванная для обучения молодёжи, большое внимание уделяли коллекции книг. Библиотека пияров в Пётркове Трибунальском возникла одновременно с их средней школой в 70-е годы XVII в. В течение первого столетия деятельности школы библиотека увеличивала свои сборы за счёт многочисленных даров горожан, дворянства и монахов. Самая большая коллекция насчитывающая 455 томов была передана им Юзефом Шанявским. После реформы просвещения Станислава Конарского в 40-е годы XVIII века увеличились фонды на покупку новых книг (до 200-хсот злотых ежегодно). В 1774 г. библиотека насчитывала свыше 2500 томов. В этой коллекции было много ценных печатных изданий XVI и XVII вв. В период деятельности Комиссии Народного Образования (1773-1793) библиотека обогатилась новыми польскими и зарубежными учебниками. В 1794 г. (через 20 лет после упразднения ордена иезуитов) пияры приняли значительно уже опустошенную библиотеку пётрковского конвента этого собрания.

После второго раздела Польши Пётркув Трибунальский оказался в границах Прусского государства. Школа пияров и библиотека находящиеся в материально запущенном состоянии, значительно обеднели. В результате новой просветительной политики в варшавском княжестве начали создавать школьные библиотеки, независимые от библиотек школ Орденов. В школе Пётркова библиотека такого типа во-

⁸⁰ S. Choduryński, Seminarium Włocławskie, Włocławek 1905, s. 286.

зникла в 1815 г. Однако, ректор пиярской коллегии, Павел Котовски, стремился создать большую научную библиотеку, охватывающую старые резервы Ордена и новошкольные: В 1827 г. составил каталог объединённых коллекций, описывающий свыше 5500 томов. Новую концепцию библиотеки не приняли власти уезда Польского королевства и пияры были вынуждены разделить обе библиотеки.

В 1830 г. пиярская библиотека насчитывала около 9000 томов, куда входила: библиотека ордена (около 6000 томов), школьная библиотека (свыше 14 000 томов).

После падения ноябрьского восстания школьная библиотека перешла в руки правительственной гимназии, которая была основана вместо ликвидированной пиярской школы. Библиотека же ордена, после подавления январского восстания и упразднения орденов царскими властями, была присоединена к библиотеке Духовной семинарии во Влоцлавке.